

Спорт като източник на фразеологизмите в българския, хърватския и чешкия език

Павел Крейчи, Бърно, Чехия

The area of sports in Bulgarian, Croatian and Czech phraseology

Idioms and phrasems from the area of sports (that belongs to the area of human activities in general) from this point of view are not older than one century. We suppose that their usage became more active in connection with radio and later television broadcasting. The sports (similarly to the area of war and games) is typical with the components of the main factor – fight, contest, at the end only one winner and one loser. This main relationship appears not only in the area of sports, but also in some similar areas, like politics (not only there, but due to the massmedia the political conflicts, neverending in their core, are discussed every single day). The aim of our study is to present some phrasems, motivated by sports, excerpted in some Bulgarian, Croatian and Czech phraseological dictionaries.

Key words:

comparative phraseology; sport phraseology; Czech phraseology; Croatian phraseology; Bulgarian phraseology; phrasems, idioms

Фразеологичните единици (ФЕ) можем да анализираме от няколко гледни точки: от *формална* (структурата на ФЕ) или *семантична* (фразеологичното значение на ФЕ), както и от гледна точка на *стилистиката* (стилова характеристика на ФЕ), на *произхода* (антични, библейски и т.н. ФЕ) или на *семантично-тематичните области* (тематични или семантично-тематични групи, фразеосемантични полета на ФЕ)¹. Последната гледна точка ни позволява да направим класификации на ФЕ по отношение на това, какви области представляват основен мотивиращ елемент за възникването на една нова фразеологична единица. В нашия доклад ще обърнем вниманието си на *спорта* като източник на фразеологичните единици. Спорта можем да разбирате като част от по-широката област на *професии и други видове занимания на човека*².

Фразеологичните единици са част от историята на всеки език, в най-широкия смисъл отразяват много често опит за човешкия живот – реакциите му на околния свят, познанията му за живата и неживата природа, опитите му с най-различните предмети и инструменти, нивото на абстрактното му мислене, на човешката имагинация. Естествено е, че фразеологията на всеки език се развива – едни фразеологизми постепенно изчезват, от друга страна възникват нови.

¹ Срв. MLACEK Jozef, ĎURČO Peter a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava : Stimul, 1995, с. 54, по-подробно виж KREJČÍ Pavel: *Bulharská a česká publicistická frazeologie ve vzájemném srovnání*. Brno : Masarykova univerzita, 2006, с. 56–58.

² Срв. НИЧЕВА Кети: *Българска фразеология*. София : Наука и изкуство, 1987, с. 43 или ВЪТОВ Върбан: *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход*. Велико Търново : Слово, 2002, с. 13.

Спортът в своя модерен вид съществува приблизително сто – сто и двадесет години. Масовото развитие на спорта е свързано с годините между двете световни войни. Затова можем да предпологаме, че фразеологизмите от сферата на спорта навлизат в езика ни най-вече през последните сто години. Тяхното широко разпространение обаче е свързано тепърва с модерното развитие на електронните медии (радиото и по-късно телевизията). Борбата, сблъсъкът, съперничеството, състезаването – това са основните фактори, които са свързани със спорта. Единият печели, другият губи; от една страна получаваме *победителя*, от друга страна остава *победеният*. Тази основна релация също така се появява извън сферата на спорта и близките му области, преди всичко в сферата на политиката. Навсякъде в демократичния свят медиите всекидневно изграждат една типична картина на политическите действия, която има характер на една безкрайна борба за надмощие, за влияние, за пари.

Целта на нашия доклад е да представим резултатите на една малка част от проучаването ни в тази насока. Става дума за резултатите, които сме получили въз основа на изваждането на примерите от някои български, хърватски и чешки фразеологични речници, а именно: *Фразеологичен речник на българския език* (М. Ничева, 2002), *Малък фразеологичен речник на българския език* (В. Вѝтов, 1999), *Hrvatski frazeološki rječnik* (А. Menac, Ž. Fink-Arsovski, R. Venturin, 2003) и малкия триезичен *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (А. Menac, D. Sesar, R. Kuchar, 1998). Става ясно, че своето внимание засега сме съсредоточили само на новите, но не толкова обемни български и хърватски речници.³ Чешките примери бяха взети от *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (ред. F. Čermák, J. Hronek, J. Machač, 1983 /Přirovnání/, 1988 /Výrazy neslovesné/, 1994 /Výrazy slovesné/).

Събраните фразеологични единици ще анализираме от семантична и тематична гледна точка.

ТЕМАТИЧНА ГЛЕДНА ТОЧКА: От изследваните български и хърватски речници събрахме почти еднакъв брой на ФЕ свързани тематично със спорт: 22 от българските и 18 от хърватските речници. От SČFI извадихме общо 77 примера. Високият брой на чешките ФЕ се дължи преди всичко на много по-големия обем на чешките източници. Също така обаче може да бъде причинен от различно схващане на авторите на използваните речници на въпроса какво устойчиво словосъчетание още можем да смятаме за фразеологизъм и какво вече не. Известно е, че фразеологичната концепция на Франтишек Чермак е с по-широк характер. Докато тематичните профили на българските и хърватските фразеологизми до известна степен си приличат по това от кой спорт има най-много ФЕ, чешките ФЕ от пръв поглед се различават. При бълг. и хърв. проличават две тематични области: *спорт и игри общо* (бълг. 5, хърв. 7) и *колективни спортове и спортове с топка* (бълг. 9, хърв. 8). Изследваните хърватски източници с тези резултати фактически приключват, докато българските имат повече ФЕ още в

³ По-нататък също така ще ексцерпираме двутомния *Фразеологичен речник на българския език* (К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова, 1974, 1975) и *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (J. Matešić, 1982).

тематични области *спортна стрелба* (4) и *състезания от типа – старт-финиш* (4). От чешките речници най-много ФЕ са от тематична област *спорт и игри общо* (32), на второ място са *силовите спортове* с наполовина по-малко единици (16). Данните от последната тематична област са интересни още заради това, че в изследваните български речници не сме забелязали нито един пример от въпросната област, в хърватските пък само един, и още в известен смисъл проблематичен.

СЕМАНТИЧНА ГЛЕДНА ТОЧКА: С нашия семантичен анализ искаме да се спрем само на ФЕ от тези тематични групи, които бяха най-бройните в рамките на съответните езици. От най-многобройната *чешка* група (*спорт и игри общо*) набелязахме четири изразителни семантични области: 1. „почтено, или пък непочтено държане“ (пр. *dodržovat pravidla hry, hrát fér hru x nehrát fér*), 2. „начин и протичане на състезаването“ (пр. *hrát při zdi, dostat se do čela, lámat rekordy*), 3. „положителен резултат при състезаването“ (пр. *vyhrát o prsa, vyhrát na celé čáře*) и 4. „отрицателен резултат при състезаването“ (пр. *prohrát na celé čáře, vzít něco sportovně*). Фразеологизмите от втората най-многобройна семантична група (*силови спортове*) изразяват „физическа слабост“ (с пейоративен признак – пр. *muší váha*), или напротив „физическа сила“ (пр. *těžká váha*), в един забелязан случай с още един семантичен признак „физическа красота“ (*mít tělo/postavu jako atlet*). Подобно значение имат две ФЕ с компонент *rána – dobře mířená rána* означава „ефективен удар към противника, използвайки словесна атака“, докато *rána pod pás* (с вербализиран вариант *dát někomu ránu pod pás*) притежава освен основното си значение още семантични признаци „неочакваност“, „лукавост“, понеже обектът на атаката не възприема деятеля автоматично като противник, а често точно обратното – като приятел.⁴

Най-много единици от *хърватските* примери включихме към групата *колективни спортове, игри с топка*. Тези ФЕ, само с две изключения, са експлицитно или имплицитно свързани с топката като често срещан предмет, използван в тези спортове. Значенията на отделните фраземи са доста разнообразни, но компонентът *топка, топчица (lopta, loptica)* сам по себе си в повечето случаи не е ключов за фразеологичното значение. В известна алегорична схема топката представлява обективизиран проблем, глаголният компонент изразява начина, по който се разглежда този проблем или какво трябва да се направи с него (т.е. как да бъде решен). Пр.: *spustiti loptu (na zemlju)* и *stati na loptu* „успокоявам изнервената ситуация, не правя прибързани изводи, гледам трезво на проблема“, *prebacivati lopticu* „отказвам да поема отговорност и я прехвърлям на друг“, *vratiti/vraćati lopticu* „отговарям на определено действие по същия начин“, *zabiti/dati sebi/si autogol* „ограничавам сам себе си по някакъв начин, ощетявам се“.⁵

⁴ Виж *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha : Academia, 1988, с. 283.

⁵ Виж *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb : Naklada Ljevak, 2003, с. 18, 153.

Групата на *колективните спортове и игрите с топка* са най-срещаните и в **българския** ексцерпиран материал, включително превеса на фразеологизмите, които съдържат компонент *топка*. Семантиката на тези фразеологизми също е много разнообразна, в някои случаи еквивалентна с формално идентичните хърватски: *прехвърлям/подавам топката* срв. *prebacivati lopticu*, *успокоявам топката* и *задръж топката* срв. *stati na loptu*, семантични еквиваленти са и българските *едно на нула за мене/тебе* и хърв. *jedan nula za nekoga*, които означават „по-успешен съм в настоящия момент“ (и тук ще допълним и чеш. *jedna nula pro někoho*, но той не е посочен в SČFI-VN). Фразеологизмът *топката е у мен* може да се възприема като фразеологизъм с противоположно значение на *прехвърлям/подавам топката*. Специфична, по-скоро непрозрачна семантика „правя силно впечатление на някого“ има фразеологизмът *скривам топката/шайбата на някого*. Аналогично семантично непрозрачен е и фразеологизмът *бия дузпата на някого*, който означава „раздяла с някого, с когото съм бил в добри взаимоотношения“. Фразеологизмите *показвам жълт картон на някого* „предупреждение“ и *показвам червен картон на някого* „стоп“ безспорно са инспирирани от футбола, по-подробно виж Крейчи (2008).⁶

⁶ KREJČÍ, Pavel: Několik poznámek k užití idiomů v politických komentářích (na bázi bulharštiny a češtiny). *K diferenciaci jazykových prostředků*, ed. E. Jandová, Ostrava : Ostravská univerzita, 2008. [vyd. na CD]

**ПРЕГЛЕД НА ЕКСЦЕРПИРАНИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ОТ ТЕМАТИЧНА
ОБЛАСТ „СПОРТ“**

ТЕМАТИЧНА ГРУПА ↓	Български речници	Хърватски речници	Чешки речници
спорт, игри общо (почтеност/непочтеност в играта; протичане на играта; постигане на изключителни резултати; приключване на състезанието – победа, загуба)	<ul style="list-style-type: none"> - правилата на играта - игра си играя - вадя от играта <i>някого</i> - въвн от играта съм - номер едно <p style="text-align: right;">5</p>	<ul style="list-style-type: none"> - pravila igre - ući u igru - biti u igri - ispasti iz igre - izbaciti iz igre <i>nekoga</i> - namjestiti igru <i>nekomu</i> - prva liga <p style="text-align: right;">7</p>	<ul style="list-style-type: none"> - dát lidem chléb a hry - dělat něco ze sportu - hájit barvy něčeho - fair play - být fér (<i>k někomu</i>) - hrát (<i>s někým</i>) fér - hrát fér hru - dodržovat pravidla hry - být nefér (<i>k někomu</i>) - hrát nefér - nehrát fér - filmovat/nafilmovat to/něco na někoho - hrát při zdi - nasadit tempo - dostat se do čela - ujmout se vedení - dosáhnout rekordu - lámat rekordy - protrhnout cílovou pásku (<i>jako několikátý</i>) - zvítězit na body - vyhrát o prsa - vyhrát o koňskou délku - vyhrát na celé čáře - stanout na stupních vítězů - prohrát to u někoho - prohrát o prsa - prohrát o koňskou délku - prohrát na celé čáře - brát/vzít to/něco sportovně - mít sportovního ducha - vypadnout v prvním kole - mít (už) odehráno <p style="text-align: right;">32</p>
колективни спортове, игри с топка	<ul style="list-style-type: none"> - задръж топката - успокоявам топката - топката е у мен - скривам топката/ шайбата <i>на някого</i> - прехвърлям/подавам топката - бия дузпата <i>на някого</i> - едно на нула за мене/ тебе - показвам жълт картон <i>на някого</i> -показвам червен картон <i>на някого</i> <p style="text-align: right;">9</p>	<ul style="list-style-type: none"> - biti/naći se u autu - na prvu loptu - spustiti loptu (na zemlju) - stati na loptu - prebacivati lopticu - vratiti lopticu <i>nekomu</i> - zabiti/dati sebi/si autogol - jedan nula <i>za nekoga</i> <p style="text-align: right;">8</p>	<ul style="list-style-type: none"> - hrát <i>s někým</i> ping-pong - klamání tělem - dělat/udělat něco z voleje - nahrát <i>někomu</i> (<i>něčím</i>) na smeč - vrátit (<i>někomu</i>) smeč - malá domů - dát <i>někomu</i> gól - dát <i>někomu</i> kopačky - dostat kopačky - mít oči jako tenisáky <p style="text-align: right;">10</p>

ТЕМАТИЧНА ГРУПА ↓	Български речници	Хърватски речници	Чешки речници
силови спортове (тежка атлетика, технически дисциплини на леката атлетика, гимнастика и др. под.)		- niski udarac	- vstoupit do politické/veřejné arény - muší váha - papírová váha - pérová váha - těžká váha - být silný jako zápasník - mít svaly jako zápasník - mít tělo/postavu jako atlet - dobře mířená rána - rána pod pás (dát <i>někomu</i> ránu pod pás) - dělat kotrmelec - udělat kotrmelec - dát/dávat si lehy - skákat metr dvacet - zvednout laťku (příliš) vysoko - odrazový můstek
		1	16
стрелба	- уцелвам (в) шестицата - удрям деветката - удрям десетката - целя се в десетката		- sloužit (<i>někomu</i>) za terč (<i>něčeho</i>) - trefit se do černého - mířit/zamířit do černého
	4		3
състезания от типа старт–финиш	- на старта съм - едни гърди <i>пред някого</i> съм - на финала съм -на финалната права съм	- u/na (samom) startu - mrtva trka	- mít (někde) svého koně - ležet na znak/naznak/na znaku - převzít štafetu od někoho - předat někomu štafetu - běžet s <i>někým/nečím</i> o závod - jako o závod - nasadit trhák - umět šlápnout na pedál - jezdit jako Chiron - jezdit jako Fittipaldi - cílová rovinka - cílová páska
	4	2	12
състояние на кондицията; възрастова категория			- být fit - být ve formě - starší dorostenka
			3
други			- padat jako kuželky
			1

Литература:

- ČERMÁK, F. – HRONEK, J. – MACHAČ, J.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha : Academia, 1988, с. 283.
- KREJČÍ, P.: *Bulharská a česká publicistická frazeologie ve vzájemném srovnání*. Brno : Masarykova univerzita, 2006, с. 56–58.
- KREJČÍ, P.: Několik poznámek k užití idiomů v politických komentářích (na bázi bulharštiny a češtiny). *K diferenciaci jazykových prostředků*, ed. E. Jandová, Ostrava : Ostravská univerzita, 2008. [изд. на CD]
- MENAC, A. – FINK ARSOVSKI, Ž. – VENTURIN, R.: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb : Naklada Ljevak, 2003, с. 18, 153.
- MLACEK, J. – ĎURČO, P. et al.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava : Stimul, 1995, с. 54.
- НИЧЕВА, К.: *Българска фразеология*. София : Наука и изкуство, 1987, с. 43.
- ВЪТОВ, В.: *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход*. Велико Търново : Слово, 2002, с. 13.